

1861'de o zamana kadar yazdığı şiirlerini topladığı divanı *Eşrefü's-şuarâ* adıyla basılmıştır (İstanbul 1278). Bu esere Nâmık Kemal, Kâmil, Rüşdü, Seni, Sâlih Nâilî Efendi, Hakkı Efendi, Recâizâde Mehmed Celâl, Râzî, Fatî'n Efendi gibi devrin tanınmış şairleri tarafından tarih beyitleri yazılmıştır. Divanda bir münâcât, on bir na't, bir müseddes na't, bir muhammes na't, Râsih'in na'tına bir tahmîs, İmam Ali hakkında iki methiye, İmam Hüseyin hakkında on mersiye, âşıkane ve dervişane bir müseddes, Kâzım Paşa ile ortak iki müseddes, "adem" ve "kalem" redifli iki kaside, Rüşdü Paşa hakkında iki kaside, Mustafa Reşid Paşa için beş kaside, Serdârnekrem Ömer Paşa hakkında üç kaside, Mehmed Reşid Paşa'yı konu alan bir kaside, tamamlanmamış iki kaside, Vezir İsmâil Paşa hakkında bir kaside ile tarihler, gazeller, kıtalar, müfredler, tahmîsler ve diğer bazı manzumeler yer alır. Ayrıca Fuzûlî, Uncuzâde Fehîm, Sâmî, Halîm ve Nahîfî'nin gazellerini tahmîs etmiştir. Divanının basıldığı tarihten sonra yazdığı otuz dört gazel ile diğer manzume ve tarihlerden meydana gelen şiirlerinin bulunduğu deftere oğlu Rüşdü Bey tarafından İbnülemin Mahmud Kemal'e intikal ettirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Sicill-i Ahvâl Defteri*, nr. 22, s. 151; Fatî'n, *Tezkire*, s. 16; Mehmed Tefvîk, *Kâfile-i Şuarâ*, İstanbul 1290, s. 44; *Osmanlı Müellifleri*, II, 84-85; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 331-333; Ergun, *Türk Şairleri*, III, 1353-1357; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 124; TA, XV, 475; Ömer Faruk Akün, "Şinasi'nin Fatî'n Tezkeresi Baskısındaki Yeni Biyografik Bilgiler", *TM*, XIV (1965), s. 303; a.mlf., "Nâmık Kemâl", *İA*, IX, 56; *TDEA*, III, 115.

ÂLİM KAHRAMAN

EŞREF-i SÂAT

(أشرف ساعت)

Bir işe başlamanın
uğurlu ve uygun zamanını
ifade eden tabir.

Edebiyatta ve medeniyet tarihinde çokça kullanıldığı görülen eşref-i sâat (eşref saat) tabirinin ifade ettiği kavramın temeli, Mezopotamya'nın ilk medenî sakinleri olan Sumerler'e dayanmaktadır. Sumerler semavî cisimlere taptıkları için yıldızların hareketlerinden ve aldıkları değişik konumlardan birtakım hükümler çıkarmaya çalışmışlar ve böylece Ortadoğu'nun ilk astrolojik tesbitlerini or-

taya koymuşlardır. Sonraları İslâm dünyasında *ilm-i ahkâm-ı nücûm** (astroloji) adı verilen bu çalışmaların önemli bir kısmını da eşref-i sâatin tesbit edilmesi oluşturmuştur.

Yedi gezegen ile (kevâkib-i seb'a-i seyyâre) on iki burcun (bürûc-ı isnâ aşere) karşılıklı hareket ve konumlarına dayanan *ilm-i ahkâm-ı nücûm* bir ilim dalı sayılmaktaydı ve eski dünyanın hemen her tarafında rağbet buluyordu. Bu ilimle uğraşanlara göre bütün insanlar, hatta hayvanlar, bitkiler ve madenler bu gezegenlerle burçların tesiri altında idiler. Bugün de yıldız falına inanılan açısından gezegen ve burçlardan her birinin duygular, ahlâk, tabiat ve sağlık üzerinde farklı etkileri vardır; ayrıca delâlet ettikleri renk ve özellikler de farklıdır. Dolayısıyla insanlar etkisi altında bulundukları gök cismine atfedilen karaktere göre doğuştan iyi veya kötü, cömert veya cimri, talihli veya talihsizdirler. Her gezegenin ilk hareket noktasına dönüşü onun "zamân-ı şeref-i" kabul edilir ve bu zamana "şeref-i şems, şeref-i kamer" gibi isimler verilir. Gezegenlerin burçlarla olan münasebetleri genelde uğurlu (sa'd) veya uğursuz (nahs) zamanları gösterir; eşref-i sâat ise bir işin yapılacağı en uygun, en uğurlu zamanı ifade eder. En uygun zamanda başlanılan işin en güzel şekilde sonuçlanacağına inanılmasından dolayı eşref-i sâatin tesbiti çok önemlidir. Astrolojinin bu konuyla ilgilenen dalına *ihtiyârât* denir.

Eşref-i sâatin tesbiti müneccimler tarafından yapıldığı için Emevîler ve özellikle Abbâsîler'den başlayarak hemen bütün saraylarda bu kişilere büyük değer veriliyordu ve Osmanlı sarayı da bunlardan biri idi. Müneccimbaşının en önemli görevleri arasında padişahın tahata çıkması, şehzade doğumu, savaş ilânı, ordunun hareketi, sadrazama mühür verilmesi, denize gemi indirilmesi, sultan düğünü yapılmasının vakti vb. durumlarda zâyîce (defter-i nücûm) hazırlayarak eşref-i sâatin bildirilmesi geliyordu. Bildirilen zamana mutlaka riayet edilir, yapılması planlanan işe tam saatinde, hatta dakikasına uyularak başlanırdı. Nitekim İstanbul'un fethi için de harekete geçme saatini müneccimlerin belirledikleri ve Fâtih Sultan Mehmed'in sefere tam o saatte çıktığı rivayet edilmektedir. Osmanlılar'da eşref-i sâat tesbiti müneccimbaşının vazifesi olduğundan sarayın birün ricâli arasında bulunan müneccimbaşı veya ikinci müneccim "sâat-i

muhtâr" da denilen uğurlu saati tertip ettiği bir zâyîce ile sadrazama sunar, sadrazam da bunu bir telhisle padişaha arz edip vereceği cevaba göre uygulamaya geçerdi. Osmanlı padişahları ve devlet adamları içinde eşref-i sâate inananların yanında inanmayanlar da vardı. Nitekim I. Abdülhamid eşref-i sâate ve zâyîceye itibar etmez, ancak bazan gelecek gereği bunu uygulardı. Bir sefer sırasında ordunun İstanbul'dan çıkmasıyla ilgili olarak belirlenen eşref-i sâat hakkında vezîriâzâmın kendisine takdim ettiği telhise gönderdiği cevabı hatt-ı hümayunda şöyle diyordu: "Hazret-i fahr-ı kâinat efendimiz nücûmen bir mahalle hareket etmedi... Benim umûrum Cenâb-ı Hakk'a tefvîzdir, nücûma tefvîz değildir... Düşmân-ı dîn üzerimize geldikte saat gelmemiştir deyü saate müterakkib olunur mu?... Perşembe gününe dek nasıl hava olacağı mâlum değildir, yarından iyi gün olmaz, fahr-ı âlem efendimizin mevlidi yevm-i isneyn. Ben ona itibar ederim". Yine aynı padişah, sadrazama mühür verilmesiyle ilgili birinci ve ikinci müneccimlerin sundukları zâyîcelerden hangisine göre hareket edileceği sorulunca da "ilimlerinde hangisi maharetli ise zâhiren ona göre amel edilmesini, ancak hakikat-i hâli âlimü'l-gayb olan Allah'ın bileceğini" söylemiştir (Uzunçarşılı, s. 370-371).

Eşref-i sâate İran ve Türk edebiyatlarında genişçe yer verildiği, özellikle şairler tarafından bir mazmun olarak ve en fazla âşıkla sevgilinin buluşması dolayısıyla kullanıldığı görülür. Meselâ Fâzıl-ı Enderûnî'nin, "Bir gün elbet ola eşref sâati / Bu dil-i işkestemi ben sağlaram" beyti, tabirin üstü kapalı biçimde sevgiliyle vuslat anına işaret ederek kullanılmasına bir örnektir. Öte yandan eşref-i sâatin tesbitine esas teşkil eden gezegenlerin zamân-ı şerefleri de yine şiirlerde sevilen bir motif olarak kullanılmıştır. Meselâ Atâî'nin, "Şeref-i şems-i kerem sâat-i nevrûz-i himem / Pertev-i nûr-ı harem âyet-i nasr u te'yîd" beytinde övülen kişinin uğurlu şahsiyeti "şeref-i şems" gibi parlak ve cömert olarak vasıflandırılmaktadır. Ayrıca muskacıların tertip ettikleri vefkleri zamân-ı şerefte yazmaları âdetine telmih olarak da Bâkî'nin, "Rüyunda la'li üzre hat-ı müşğbâr-ı yâr / Şirinlik yazar şeref-i âftâbda" mısraı gösterilebilir.

Eşref saat Türkçe'de deyim olarak "bir kimseye bir işi yaptırmanın en uygun zamanı" anlamına gelir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, III, 297; Pars Tuğlacı, *Okyanus, Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul 1971, I, 762; Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 197-209; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 369-372; Şerefeddin Yaltkaya, "Tarihte Renk", *TM*, VII (1942), s. 43-44; C. A. Nallino, "Astroloji", *İA*, I, 682-686; T. Fahd, "İkhtiyârât", *EI*² (İng.), III, 1063-1064; a.mlf., "Munâdijüm", a.e., VII, 557-558; a.mlf., "Nudjüm", a.e., VIII, 105-108; Pakalın, I, 567; III, 648; *TDEA*, III, 115; VI, 487; Mustafa Uzun, "Burç", *DİA*, V, 425.

H. İBRAHİM ŞENER

EŞREFİ

(أشرفی)

Memlükler tarafından
Mısır'da basılan ve daha sonra
diğer İslâm devletlerinde de
basılıp kullanılan altın sikke.

Memlükler'den başka Irak, Suriye, İran, Hindistan ve Anadolu'da birçok beylik ve hânedan tarafından kullanılan eşrefinin adı ve menşei, el-Melik'ül-Eşref Barsbay (1422-1438) tarafından darbedilmesine veya genel olarak "el-eşref" unvanını taşıyan sultanların ortak sikkesi olmasına dayandırılır. Bu isim altında ilk altın paranın 810'da (1407-1408) basıldığı bilinmektedir. İlk sikkeler 3,45 gram ağırlığında olup Venedik dükası ile Floransa florinine tekabül etmekteydi. Dinardan kolayca ayırt edilebilen eşrefi, kısa sürede Mısır'la siyasî ve ticarî bağı olan İslâm ülkelerinde yayıldı. Bilhassa Suriye ve Irak bölgeleriyle Doğu Anadolu'da bulunan devlet ve hânedanlar tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Ancak bunların ağırlık ve avarında bazı farklılıklar vardı. Karakoyunlu Devleti'nde 3,9, Akkoyunlu Devleti'nde 3,4 gramlık eşrefiler kullanılmıştır. Şah I. İsmâil döneminde (1501-1524) İran sahasında 3,52 gramlık eşrefiler kestirilmiş, yine aynı standartta çeyrek eşrefiler de bastırılmıştır. Özellikle XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyıl ortalarına kadar eşrefi İran'da en tanınmış altın sikke durumundaydı. I. Abbas'a ait Abbâsî sikkeleri ondan sonra geliyordu. Nâdir Şah 1737'de yeni bir altın para darbettirdiğinde buna "mühr-i eşrefi" adı verilmişti. Yüzyılın ikinci yarısında ayrıca çeyrek mühr-i eşrefiler de kesildi. Nâdir Şah'ın halefi Kerim Han zamanında (1750-1779) eşrefi darbı sürdü. Bu dönemde basılan eşrefilere "eşrefi-i Kerim Hânî" veya sadece eşrefi deniliyordu. 1768'de basılan mühr-i eşrefi ile Feth Ali Şah zamanında 1830-1834'te basılan eşrefiler tümen (tuman) değeri

rindeydi ve 10.000 gümüş dinara teka-bül ediyordu. Duka altını kıymetinde eşrefiler XVI. yüzyılda Hüzmüz Boğazı'nı kontrol eden Portekizliler tarafından da darbedilmiş, buranın Safevî hâkimiyetine geçmesinden sonra (1622) Hüzmüz eşrefileri (sarafino, serafin) kullanımdan kaldırılmıştır.

Hindistan'da Bâbürlüler döneminde eşrefi veya "şerifi" denilen bir altın sikkenin kullanıldığı bilinmektedir. Bâbü'ün eserinde eşrefi adına altın sikke olarak rastlanmaktadır (*Vekâyi'*, II, 285, 294). Muhtemelen Mısır ve İran ile olan ticarî münasebet ve XVI. yüzyıl başlarından itibaren denizlerdeki baharat ticaretini kontrolleri altında tutan Portekizliler'in aynı ad altında para bastırmaları eşrefinin bu ülkede yayılmasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Mısır eşrefilerinin II. Murad (1421-1451) ve Fâtih Sultan Mehmed (1451-1481) dönemlerinde kullanıldığı bilinmektedir. 1476'dan sonra hazinenin altın mevcudu içinde eşrefiler, % 13,66 ile Avrupa menşeli ve ifrenci altınının ardından ikinci sırayı alıyordu. II. Bayezid döneminde (1481-1512) muhtemelen iki devlet arasındaki münasebetlerin bozuk olmasının da rolü ile hazine mevcudu içinde eşrefi altın miktarı oldukça azaldı (% 4,24). Ancak Mısır'ın fethinden sonra miktar biraz daha yükseldi ve % 9,22'yi buldu. Yavuz Sultan Selim'in "sultânî" denilen altın parası Mısır'da eşrefi olarak da anılmaya başlandı. Böylece eşrefiler artık bir Osmanlı parası niteliği kazanmış oldu. Hazine mevcudu dışında Osmanlı piyasasında da yine Fâtih Sultan Mehmed devrinden itibaren eşrefi altının geçerli olup ticarî faaliyette kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Bursa sicillerinde XV. yüzyıla ait miras taksimiyle ilgili kayıtlar incelendiğinde, özellikle 1487-1488 yılından itibaren miras malı arasında eşrefi altınların payının giderek arttığı görülür. Bu sırada % 23,35 olan miktar 1510-1512'de % 52,05, 1513'te % 46,79 olmuştur (Sahillioğlu, s. 7). Ayrıca önceleri Memlük nüfuzunun hâkim olduğu bölgelerin sancak kanunnâmelerinde para birimi olarak yine Memlük eşrefileri üzerinden hesaplamalar yer alır. Yavuz Sultan Selim dönemine ait 1518 tarihli Urfa Kanunnâmesi'nde, Akkoyunlu kanunu uyarınca her deve yükü kumaştan iki Kayırbay eşrefisi veya 100 Osmanlı akçesi alınacağı kayıtlıdır. Buna göre eşrefi altını 50 akçeye tekabül etmekteydi. Kanûnî Sultan Süleyman devrine ait Mı-

sır Kanunnâmesi'nde de sık sık eşrefi altını tabiri geçer. Kanunnâmedeki bilgilere göre, Osmanlı idaresinin kurulduğu ilk yıllarda Hayır Bey'in valiliği sırasında eşrefi altının değeri konusunda bir takım meseleler ortaya çıkmıştır. Mısır eşrefisi 25 para yani 50 Osmanlı akçesi olduğu halde Hayır Bey zamanında basılan akçelerle değeri 12,5 paraya (25 akçe) inmiş ve mukâtaa hesaplamaları bu rayiç üzerinden yapılırca şikâyetler başlamıştır. İbrâhim Paşa'nın Mısır ıslahatı sırasında yeniden eski rayicine döndürülerek eşrefinin değeri arttırılmış ve 50 akçe olmuştur (Barkan, s. 372-373). Bu durum muhtemelen Yavuz Sultan Selim'in para siyasetiyle yakından ilgili olup eşrefi altının değerinin düşük tutularak piyasadan çekilmesi ve yeni bir para rejiminin yerleşmesi amacına yöneliktir. Ancak Kanûnî döneminde bu tür uygulamalara son verildiği anlaşılmaktadır.

Eşrefilerin darbı XVI. yüzyılın ikinci yarısında da sürdü; II. Selim'in İstanbul'da eşrefi altını bastırdığı, ayrıca II. Mustafa zamanında (1695-1703) *cedid eşrefi** adıyla yeni bir altın sikke kestirildiği bilinmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bâbü, *Vekâyi'* (Arat), II, 285, 294; Süleyman Sûdî, *Üsûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye*, İstanbul 1311, tür.yer.; Barkan, *Kanunlar*, s. 152, 154, 156, 222, 359, 372-373; Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, İstanbul 1968, s. 103; Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, II, 504; Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri (1300-1750)", *Gelişme Dergisi* (özel sayı), Ankara 1978, s. 7, 29-34; B. Fragner, "Social and Internal Economic Affairs", *CHİr*, VI, 491-567; a.mlf., "Aşrafî", *Eİr*, II, 797-798; A. Diânet, "Eşrefi", *Âyende*, IX/3-4, Tahrân 1362 hş./1983, s. 177-193; Pakalın, I, 564; "Eşrefi", *TA*, XV, 475; "Eşrefi", *İA*, IV, 396.

DİA

EŞREFİYYE

Kâdiriyye tarikatının
Eşrefoğlu Rûmî'ye
(ö. 874/1469-70 [?])
nisbet edilen bir kolu.

Osmanlılar döneminde Anadolu'da kurulan tarikatların en eskilerinden biri olan Eşrefiyye Kâdiriyye tarikatının bir koludur. Kâdiriyye'nin silsilesi tarikatın piri Abdülkâdir-i Geylânî'nin Muhammed Şemseddin adlı oğlundan sonra Muhammed Hüsâmeddin b. Şemseddin, Şihâbeddin Ahmed b. Muhammed Hüsâmeddin, Alâeddin b. Şihâbeddin Ahmed vârsitesiyle babadan oğula intikal eder. Sil-